

Jacek Wiewiorowski

Administracja cywilna późnorzymskiej diecezji Tracji za Justyniana Wielkiego (527–565)

Przegląd Nauk Historycznych 9/2, 21-44

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JACEK WIEWIOWSKI

UNIWERSYTET IM. ADAMA MICKIEWICZA W POZNANIU

Administracja cywilna późnorzymskiej diecezji Tracji za Justyniana Wielkiego (527–565)

Przez większą część dziejów późnego cesarstwa rzymskiego, tj. między przełomem III–IV i początkami VII w.¹, następowały nie-

---

¹ Por. m.in. A.H.M Jones, *The Later Roman Empire (284–602). A Social, Economic and Administrative Survey*, vol. I–III, Oxford–Cambridge Mass. 1964; *Late Antiquity: Empire and Successors, A.D. 425–600*, eds Av. Cameron, B. Ward-Perkins, M. Whitby, Cambridge 2000 (*Cambridge Ancient History*, vol. XIV); S. Mitchell, *A History of the Later Roman Empire AD 284–641: The Transformation of the Ancient World. Blackwell History of the Ancient World*, Oxford 2007; *Świat Bizancjum*, ed. C. Morriison, t. I: *Cesarstwo wschodniorzymskie 330–641*, przekł. A. Graboń, Kraków 2007. Por. też P. Brown, *Świat późnego antyku. Od Marka Aureliusza do Mahometa*, przekł. A. Podzielna, Warszawa 1991; *The Sixth Century. End or Beginning*, eds P. Allen, E. Jeffreys, Brisbane 1996. Z punktu widzenia zjawisk ekonomicznych: C. Morrison, J.-P. Sodini, *The Sixth-Century Economy*, [w:] *The Economic History of Byzantium from the Seventh through the Fifteenth Century*, ed. A.E. Laiou, vol. I, Washington 2002, s. 171–220; M. McCormick, *Narodziny Europy. Korzenie gospodarki europejskiej 300–900*, przekł. A. Bugaj, Z. Dalewski, J. Lang i I. Skrzypczak, Warszawa 2007, s. 36–126. W tekście stosowano następujące skróty: C. – *Codex Iustinianus* (ed. *Corpus Iuris Civilis*, t. II, recognovit et retractavit P. Krueger, Berlin 1954); CTh. – *Codex Theodosianus* (ed.: *Theodosiani libri XVI cum Constitutionibus Sirmondianis et leges novellae ad Theodosianum pertinentes*, ediderunt Th. Mommsen et P.M. Meyer, t. I–II, Berlin 1954); Ed. Iust. – *Edictum Iustiniani* (ed. *Corpus Iuris Civilis*, t. III, recognovit R. Schoell, Berlin 1954); IGLN – *Inscriptions grecques et latines de Novae (Mésie Inférieure)*, eds J. Kolendo et V. Božilova, Bordeaux 1997; Lydus, *De mag.* – Iohannes Lydus, *De magistratibus populi romani libri tres* (ed.: Jean de Lydien, *Des Magistratibus de l'état romain*. Texte établi, traduit et commenté par M. Dubuisson, J. Schamp, t. I–II, Paris 2006); Nov. Iust. – *Novellae Iustiniani*, (ed.: *Corpus Iuris Civilis*, t. III, recognovit R. Schoell, Berlin 1954); ODB – *Oxford Dictionary of Byzantium*, ed. A. Kazhdan, Oxford 1991 PLRE III a–b – *Prosopography of the Later Roman Empire*, vol. III a–b, ed. J.R. Martindale, Cambridge 1992; SEG – *Supplementum Epigraphicum Graecum*;

znaczne tylko zmiany form cywilnej administracji cesarskiej diecezji Tracji.

Do końca V w. jej zarządcą był *vicarius Thraciarum*, któremu podlegali namiestnicy prowincjonalni². W skład diecezji wchodziły prowincje *Europa* (okolice Konstantynopola, wybrzeża Morza Marmara i Półwysep Gallipoli), *Haemimontus* – zwana niekiedy *Thracia secunda* (okolice Adrianopola, terytorium między górami Stranza i rzekami Tundra oraz dolna Marica), *Rhodope* (góry Rodopy, wybrzeże Morza Egejskiego między Mstą a Marica), *Thracia (Thracia prima*, średni bieg Maricy, niedaleko współczesnych miast Stara Zagora i Płowdiv) oraz *Moesia secunda* i *Scythia Minor* nad dolnym Dunajem. Wikariat Tracji został zlikwidowany najdalej z końcem V w., kiedy cesarz Anastazjusz I powołał dwóch wikariuszy *Długich Murów* Konstantynopola, zajmujących się osobno administracją cywilną i wojskiem w ich rejonie³. Wspomniane wyżej prowincje i ich namiestnicy funkcjonowali z pewnością w VI w., czego świa-

---

SSS – *Słownik Starożytności Słowiańskich*, red. G. Labuda, Z. Streiber [et al.], t. I–VIII, Wrocław–Warszawa–Kraków 1961–1991.

² Por. ostatnio J. Wiewiórowski, *Vicarius Thraciarum in 4th and 5th centuries (some remarks)*, [w:] 4° Διεθνές Συμπόσιο Θρακικών Σπουδών. Βυζαντινή Θράκη: Μαρτυρίες και Κατάλοιπα, Κομοτηνή, 18–22 Απριλίου 2007, Περιλήψεις Κομοτηνή 2007 [w druku]; A. Külzer, *Ostthrakien (Eurôpê)*, Tabula Imperia Byzantini 12, Wien 2008, s. 76–96 (głównie na temat dziejów prowincji *Europa*); A. Gkoutzioukostas, *Η διοίκηση Θράκης κατά την πρώιμη βυζαντινή περίοδο, Πρακτικά Ιου Πανελληνίου Συνεδρίου Ανατολικορωμιλιωτών*, 4–6 Απριλίου 2008, Κομοτηνή: Ανατολική Ρωμυλία (Βόρεια Θράκη). Ιστορία και Πολιτισμός, Thessalonike 2009, s. 105–121. Por. też na temat organizacji administracji rzymskiej Bałkanów wstępnie <http://soltm.com/geo/arts/orgprov/orgprov.htm> [dostęp: 14.06.2010].

³ *Długie Mury* zbudowano ok. 65 km na zachód od Konstantynopola, dzieląc Półwysep Gallipoli i tym samym prowincję *Europa*. Na temat *Longi Muri* i ich wikariuszy por. V. Laurent, *Notes du titulature Byzantine*, „Échos d’Orient” 1938, t. XXXVIII, s. 353–379, zwłaszcza s. 365–368; E. Stein, *Histoire du Bas-Empire*, t. II, Paris–Bruxelles–Amsterdam 1949, s. 90, 466, p. 2, 747, zwłaszcza p. 2; C. Capizzi, *L'imperatore Anastasio I (491–518). Studio sulla sua vita, la sua opera e la sua personalità*, Roma 1969, s. 202–204; B. Croke, *The Date of the 'Anastian Long Wall*, „Greek Roman and Byzantine Studies” 1982, vol. XX, s. 59–78; J. Haldon, *Economy and Administration: How Did the Empire Work?*, [w:] *The Cambridge Companion to the Age of Justinian*, ed. M. Maas, Cambridge 2005, s. 28–59, zwłaszcza s. 50–51; F.K. Haarer, *Anastasius I. Politics and Empire in the Late Roman World*, Cambridge 2006, s. 106–109; A. Gkoutzioukostas, *op. cit.*, s. 112–113; A. Külzer, *op. cit.*, s. 507–509; A.E. Gkoutzioukostas, X.M. Moniaros, *Η περιφερειακή διοικητική αναδιοργάνωση της αυτοκρατορίας από τον Ιουστινιανό Α' (527–565): Η περίπτωση της Quaestura Iustiniana Exercitus*, Thessalonike 2009, s. 43–44.

dectwem jest *Synecdemus* Hieroclesa, sporządzony przed 535 r. opis 64 prowincji cesarstwa i 923 miast oraz kilka innych źródeł, w tym m.in. *Nov. Iust.* 8 z 15 kwietnia 535 r., zawierająca też wykaz aktualnie funkcjonujących w cesarstwie namiestników prowincjonalnych⁴. Istotniejsze przeobrażenia administracji na obszarze diecezji Tracji nastąpiły dopiero za Justyniana Wielkiego.

Cesarz Flavius Petrus Sabbatius Iustinianus urodził się 11 maja 483 r. w zachodniej części Bałkanów, w mieście Tauresium, najprawdopodobniej Taor w północnej części dzisiejszej Macedonii, w okolicy Skopje; zmarł zaś 13 listopada 565 r. w Konstantynopolu⁵. Justynian był siostrzeńcem cesarza Justyna I (pan. 518–527) i już za jego rządów miał duży wpływ na politykę cesarstwa⁶.

⁴ Hierocles, *Synecdemus*, 634–637 (por. S. Turlej, *Hierokles*, [w:] *Encyklopedia kultury bizantyńskiej*, red. O. Jurewicz, Warszawa 2002, s. 208). Na temat *Nov. Iust.* 8 por. R. Bonini, *Ricerche sulla legislazione giustiniana dell'anno 535. Nov. Justiniani 8: Venalità delle cariche e riforme dell'amministrazione periferica*, Bologna 1976; T.C. Lounghis, B. Blysidu, St. Lampakes, *Regesten der Kaiserkunden des Öströmischen Reiches von 476 bis 565*, Nicosia 2005, s. 264 (reg. 1059) z dalszymi odwołaniami bibliograficznymi.

⁵ Postać Justyniana cieszy się niesłabnącym zainteresowaniem badaczy i literatura mu poświęcona jest bardzo bogata; wymienię więc tylko nowsze prace o charakterze biograficznym: J. Moorhead, *Justinian*, London 1994; B. Rubin, *Das Zeitalter Justinians*, Bd. II, Berlin–New York 1995 (Bd. I, Berlin 1960); J.A.S. Evans, *The Age of Justinian, The Circumstances of Imperial Power*, London–New York 1996; idem, *Justinian (527–565 A.D.)*, [w:] *De Imperatoribus Romanis, An Online Encyclopedia of Roman Emperors*: <http://www.roman-emperors.org/justinia.htm> [dostęp: 14.06.2010]; O. Mazal, *Justinian I. und seine Zeit. Geschichte und Kultur des byzantinischen Reiches im 6. Jahrhundert*, Köln–Weimar–Wien 2001; P. Maraval, *L'empereur Justinien*, Paris 2003; M. Meier, *Justinian. Herrschaft, Reich und Religion*, München 2004; G. Tate, *Justinien. L'épopée de l'Empire d'Orient, 527–565*, Paris 2004; J.A. Evans, *The Emperor Justinian and the Byzantine Empire*, Westport 2005 (przekł. B. Godzińska, *Justynian i Imperium Bizantyjskie*, Warszawa 2008); *The Cambridge Companion to the Age of Justinian*, ed. M. Maas, Cambridge 2005. Na temat Taor (Tauresium) por. <http://www.taurisium.com/english/index.html> [dostęp: 14.06.2010].

⁶ Według opinii Procopiusza z Cezarei Justyn był władcą tytularnym a decydujący wpływ na rządy miał mieć właśnie Justynian (Procopius, *Historia Arcana* 6; ed. J. Haury, *Opera Omnia*, t. III, Lipsiae 1964). Por. też A.A. Vasiliev, *Justin the First. An Introduction to the Epoch of Justinian the Great*, Cambridge Mass. 1950, s. 163; G. Ostrogorski, *Dzieje Bizancjum*, przekł. pod red. H. Evert-Kappesowej, Warszawa 1967, s. 81. Bliższy prawdy był B. Rubin, *Das Zeitalter...*, Bd. I, s. 67–68, który przyrównał stosunki między Justynem I a Justynianem do współpracy wodza i adiutanta. Według tego autora, Justyn, nie mający wyczucia w sprawach cywilnego zarządu cesarstwa, opierał się na Justynianie, a sobie pozostawił stosunki z armią. Zagadnienie to poddał ostatnio reinterpretacji

W latach 535–536 Justynian Wielki przeprowadził reorganizację zarządu diecezji Tracji, będącą elementem reform podejmowanych we wschodniej części cesarstwa⁷. Ich celem było przede wszystkim uproszczenie zarządu państwem, jego centralizacja i przeciwdziałanie sporom między cywilnymi zarządcami prowincji i dowódcami wojskowymi. Część ze zmian wprowadzano przypuszczalnie pod wpływem sugestii wpływowego, wieloletniego prefekta pretorium Wschodu Jana z Kapadocji, który był adresatem większości konstytucji cesarskich je ustanawiających⁸. Wybrane tytuły nowych administratorów korespondowały z obrazem cesarza jako odnowiciela imperium według sprawdzonych, republikańskich wzorców⁹. Na kształt

---

cji B. Croke, *Justynian under Justin: Reconfiguration a Reign*, „Byzantinische Zeitschrift” 2007, Bd. C, s. 15–56, który po drobiazgowej analizie źródeł doszedł do wniosku, że Justynian wprawdzie stopniowo uzyskiwał coraz większe wpływy, ale ster rządów zawsze spoczywał w ręku Justyna I.

⁷ Na temat reform administracyjnych Justyniana por. tylko z nowszych prac R. Bonini, *op. cit.*; R. Haase, *Untersuchungen zur Verwaltung des spätromischen Reiches unter Kaiser Justinian I (527 bis 565)*, Wiesbaden 1994; F. Goria, *Giudici civili e giudici militari nell'età giustiniana*, „Studia et Documenta Historiae et Iuris” 1995, t. LXI, s. 449–461; J.A.S. Evans, *The Age of Justinian...*, s. 212–213; E. Franciosi, *Riforme istituzionali e funzioni giurisdizionali nelle Novelle di Giustiniano. Studi su Nov. 13 e Nov. 80*, Milano 1998; Ch. Roueché, *Provincial governor and their titlature in the sixth century*, „Antiquité Tardive” 1998, t. VI, s. 83–89; O. Mazal, *op. cit.*, zwłaszcza s. 315–321, 359–365; P. Maraval, *op. cit.*, s. 38–40; P. Sarris, *Economy and Society in the Age of Justinian*, Cambridge 2006, s. 210–214 (znaczenie w wymiarze ekonomicznym); A.E. Gkoutziokostas, X.M. Moniaros, *op. cit.*, s. 36–56. Por. też G. Lanata, *Legislazione e natura nelle novelle Giustinianae*, Napoli 1984 przekrojowo o nowelach justyniańskich, w tym s. 131–132 na temat wprowadzających reformy prowincjonalne.

⁸ Por. E. Stein, *op. cit.*, s. 433–437, 463–465; G. Lanata, *op. cit.*, s. 129, przyp. 80; M. Maas, *John Lydus and the Roman Past. Antiquarianism and Politics in the Age of Justinian*, London 1992, s. 27, 38–39, 44, z uzupełnieniami Ch. Roueché, *op. cit.*, s. 88; E. Franciosi, *op. cit.*, s. 14–20; P. Maraval, *op. cit.*, s. 26–27. Por. PLRE IIIa (Fl. Ioannes 11). Jedynie Nov. Iust 41 i 50 kierowane były do Bonusa, *quaestor Iustinianus exercitus*. Por. niżej.

⁹ *Comes Phrygiae Pacatiana*, *Comes Galatiae Primae*, *Comes Orientis*: Nov. Iust. 8. 2, 3, 5; *Praetor Iustinianus Pisidiae*, *Praetor Iustinianus Lyconiae*, *Praetor Iustinianus Thraciae*: Nov. Iust. 24–26; *Comes Isauriae*: Nov. Iust. 27; *Moderator Iustinianus Helenoponti*, *Praetor Iustinianus Paphlagoniae*, *Proconsul Cappadociae*: Nov. Iust. 28–30; *Proconsul Armeniae Primae* i *Ordinarius Armeniae Secundae*, *Comes Armeniae Tertiae* i *Ordinarius Armeniae Quartae*: Nov. Iust. 31 (na temat zmian w Armenii por. też obszerniej w piśmiennictwie polskim ostatnio T. Wołoska, *Administracja rzymskiej Armenii w czasach Justyniana I Wielkiego (527–565)*, [w:] *Kaukaz w stosunkach międzynarodowych. Przeszłość, teraźniejszość, przyszłość*, red. P. Olszewski, K. Borkowski, Piotrków Trybunalski 2008, s. 35–46);

reform wpływ miał zapewne też inny bliski współpracownik cesarza – Trybonian, współtwórca justyniańskiej kompilacji prawa¹⁰. W części zachowanych nowel justyniańskich wprowadzających zmiany administracyjne, znaleźć można historyczne uzasadnienia podejmowanych reform, wraz z wywodami na temat pochodzenia tytułów i ich znaczenia w dziejach Rzymu (Nov. Iust.: 24–30; 41; 102–103; 105; Ed. Iust.: 4; 13). Ich autorem był najprawdopodobniej właśnie Trybonian, którego uznaje się za znawcę i miłośnika przeszłości Rzymu, a wówczas, od stycznia 535 r. do listopada/grudnia 537 r. *quaestor sacri palatii*¹¹.

18 maja 535 r. Justynian utworzył w miejsce dwóch wikariuszy nowy urząd *praetor Iustinianus Thraciae* (Nov. Iust. 26), odpowiadającego najprawdopodobniej za okolicę *Διυγich Murów* Konstantynopola¹², by w kolejnym roku ustanowić *quaesturae Iustinianus exercitus*, która obejmowała dolnodunajskie prowincje Scytii Mniejszą i Mezję sekunda oraz Karię, Cyklady i Cypr (Nov. Iust. 41; Nov. Iust. 50 – a. 536/537)¹³.

Quaestor Iustinianus exercitus: Nov. Iust. 41, Nov. Iust 50; *Moderator Arabiae, Proconsul Palaestinae*: Nov. Iust. 102–103; *Moderator Phoeniciae*: Ed. Iust. 4. Osobno zreformowany został zarząd w Egipcie, po 534 r. – między 538 a 539 lub dopiero w 554 r. (*Augustalis i dux duae Thebaidae* w Egipcie, *dux Libyae*: Ed. Iust. 13, 1, 2, 19, 23). Por. A.M. Demichelli, *L'amministrazione dell'Egitto bizantino secondo l'Editto XIII*, [w:] *Legislazione, cultura giuridica, prassi dell'impero d'oriente in età giustiniana tra passato e futuro, Atti del convegno, Modena, 21–22 maggio 1998*, red. S. Puliatti, A. Sanguinetti, Milano 2000, s. 417–446.

¹⁰ Por. E. Stein, *Deux questeurs de Justinien et l'emploi des langues dans ses nouvelles*, [w:] E. Stein, *Opera minora selecta*, (ed.) J.-R. Palanque, Amsterdam 1968, s. 359–371; T. Honoré, *Tribonian*, London 1978, zwłaszcza s. 125–138, 243–256; M. Maas, *Roman History and Christian Ideology in Justinianic Reform Legislation*, „Dumbarton Oak Papers” 1986, vol. XL, s. 17–32; PLRE IIIb (Tribonianus 1); R. Haase, *op. cit.*, s. 7–9; E. Franciosi, *op. cit.*, s. 14–20.

¹¹ Por. prace cytowane w przyp. poprzednim. Por. też niżej uwagi na temat *quaestor Iustinianus exercitus*. Na temat *quaestores sacri palatii* por. też ogólnie R. Delmaire, *Les institutions du Bas-Empire romain de Constantin à Justinien. I. Les institutions civiles palatines*, Paris 1995, s. 57–63; A. Gkoutzioukostas, *Ο θεομός του κοιτάσιου του ιερού παλατιού: Η γένεση, οι αρμοδιότητες και η εξέλιξη του*, Thessaloniki 2001 (na temat Tryboniana więcej s. 50, przyp. 101, 58 – na marginesie uwag o tytułaturze kwestorów świętego pałacu, 103–104, 107, przyp. 312).

¹² Por. więcej J. Wiewirowski, *Zakres terytorialny jurysdykcji 'praetor Iustinianus Thraciae'*, [w:] *'Hortus Historiae'*. *Księga pamiątkowa ku czci profesora Józefa Wolskiego w setną rocznicę urodzin*, red. E. Dąbrowa, M. Dzielska, M. Salamon i S. Sprawski, Kraków 2010, s. 685–706.

¹³ Por. T.C. Lounghis, B. Blysidu, St. Lampakes, *op. cit.*, s. 274 (reg. 1098) i 280 (reg. 1123). Na temat *quaestura exercitus* por. z nowszej literatury:

Wprowadzając urząd pretora cesarz Justynian chciał zapewnić stabilne dowództwo wojskowe i administrację cywilną w regionie mającym kluczowe znaczenie dla obrony Konstantynopola. Status pretora Tracji, obok którego funkcjonował jednak osobno namiestnik prowincjonalny, zbliżony był do równocześnie powołanych pretorów Pisidii i Lykaonii, prowincji położonych w Azji Mniejszej (Nov. Iust. 24–25¹⁴). Obaj pretorzy wzmiankowani są też wprost w Nov. Iust. 26. 1–2. Podobne argumenty, przemawiające za koniecznością utworzenia pretur, przywoływane są we wszystkich trzech konstytucjach¹⁵. *Praetores Pisidiae, Lycaoniae i Thraciae* wymienieni też zostali razem w innej noweli Justyniana, ustanawiającej *comes Isauriae* (Nov. Iust. 27. 2, 18 maja 535 r.)¹⁶.

S. Torbatov, *Quaestura Exercitus: Moesia Secunda and Scythia under Justinian*, „Archaeologia Bulgarica” 1997, vol. I, No 3, s. 78–87; F. Curta, „*Quaestura exercitus*: The evidence of lead seals, „Acta Byzantina Fennica” 2002, vol. 1 (N.s.), s. 9–26; J. Wiewiorowski, *Quaestor Iustinianus Exercitus – a Late Roman Army Commander?*, „Eos” 2006, t. 93, z. 2, s. 317–340; M. Zahariade, *Scythia Minor. A History of a Later Roman Province (284–681)*, Amsterdam 2006, s. 58–61; A. Gkoutzioukostas, *Published Lead Seals Concerning Quaestura Exercitus*, [w:] *Юбилеен сборник сто години от рождението на д-р Васил Хараланов (1907–2007), Proceedings of the International Symposium, Dedicated to the Centennial of the Dr. Vassil Haralanov, Held in Shumen in September the 13th–15th 2007*, ed. I. Jordanov, Shumen 2008, s. 109–118; A.E. Gkoutzioukostas, X.M. Moniaros, *op. cit., passim*; A. Madgearu, *Un eşalon logistic din armata bizantină din secolul al VI-lea: quaestura exercitus Iustiniani*, „Gândirea militară românească” 2009, t. XX, s. 189–194. Por. też http://en.wikipedia.org/wiki/Quaestura_exercitus [dostęp: 14.06.2010].

¹⁴ Por. T.C. Lounghis, B. Blysidu, St. Lampakes, *op. cit.*, s. 265–266 (reg. 1064–1066); A.E. Gkoutzioukostas, X.M. Moniaros, *op. cit.*, s. 40–42. Opłacano ich w tej samej wysokości (800 solidów rocznie) i uiszczali oni analogiczne opłaty przy mianowaniu. Także ich doradcy prawni – *assessores* uzyskiwali takie samo uposażenie (72 solidy rocznie), a składający się z 100 osób personel pomocniczy wszystkich pretorów otrzymywał tytułem zapłaty pięć funtów złota rocznie. Por. A.H.M. Jones, *op. cit.*, s. 368, przyp. 4; M. Hendy, *Studies in the Byzantine Monetary Economy c. 300–1450*, Cambridge 1985, s. 178.

¹⁵ Treść nowel ułożona jest w analogicznym porządku i zastosowano w nich podobne słownictwo. Por. też G. Thür, P.E. Pieler, „*Gerichtsbareit*”, „*Realnlexicon für Antike und Christentum*” 1977, Bd. X, col. 442–443; G. Lanata, *op. cit.*, s. 131–132; R. Haase, *op. cit.*, s. 136–137 (Anhang I–II; co intrygujące, autor ten pomija pretora Tracji).

¹⁶ Por. T.C. Lounghis, B. Blysidu, St. Lampakes, *op. cit.*, s. 266 (reg. 1067); z odwołaniami bibliograficznymi. Na temat Izaurii por. też B.D. Shaw, *Bandit Highlands and Lowland Peace: The Mountains of Isauria-Cilicia*, „*Journal of the Economic and Social History of the Orient*” 1990, vol. XXXIII, s. 199–233, 237–270; N. Lenski, *Assimilation and Revolt in the Territory of Isauria, From the*

Zaznaczyć należy, że cesarz Justynian utworzył też w 535 r. kolejną preturę w *Paphlagoni*, o zbliżonym statusie do pretur Pisidii, Lykaonii i Tracji (Nov. Iust. 29, 16 lipca 535 r.)¹⁷. Sycylia miała także jako zarządcę pretora najdalej w 537 r., jednak posiadał on tylko władzę cywilną i zajmował się poborem świadczeń na rzecz armii (Nov. Iust. 75 = Nov. Iust. 104)¹⁸.

Kolejną strukturą administracyjną wprowadzoną przez Justyniana na Bałkanach była *quaestura Iustinianus exercitus*; jak wzmiankowano wyżej, wchodziły w jej skład naddunajskie prowincje Moesia Secunda i Scythia Minor, oraz małaazjatycka Karia, Cyklady i Cypr; siedzibą kwestora było Odessos, dzisiejsza Warna w Bułgarii¹⁹.

Powstanie kwestury łączone jest słusznie z podjętą przez Justyniana próbą wzmocnienia obrony rejonu dolnego Dunaju. Jednym z głównych obowiązków kwestorów – obok sprawowania funkcji sędziego apelacyjnego od wyroków gubernatorów prowincjonalnych – było zapewnienie dostaw dla stacjonujących tam jednostek armii²⁰. Praktyka organizowania dostaw z odległych nawet

1st Century BC to the 6th Century AD, „Journal of the Economic and Social History of the Orient” 1999, vol. XLII, s. 413–465.

¹⁷ Por. R. Haase, *op. cit.*, s. 90–105; T.C. Lounghis, B. Blysidu, St. Lampakes, *op. cit.*, s. 269 (reg. 1077); A.E. Gkoutzioukostas, X.M. Moniaros, *op. cit.*, s. 140 z odwołaniami bibliograficznymi.

¹⁸ Por. T.C. Lounghis, B. Blysidu, St. Lampakes, *op. cit.*, s. 269 (reg. 1077), s. 285 (reg. 1143); T. Wolińska, *Sycylia w polityce Cesarstwa Bizantyńskiego w VI-IX wieku*, Łódź 2005, s. 41–47 z odwołaniami do wcześniejszej literatury.

¹⁹ Nov. Iust. 41 (a. 536) i Nov. Iust. 50 (a. 536/537). Informację na temat siedziby kwestora armii podaje streszczenia Nov. Iust. 41, autorstwa Theodorosa Scholastikosa (na jego temat por. B. Kübler, *Theodoros Scholastikos 43*, „Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumwissenschaft” 1934, Bd. XV, coll. 1863–1866; L. Wenger, *Die Quellen des römischen Rechts*, Wien 1953, s. 672, 688, 691; A. Schminck, *Theodoros Scholasticos*, ODB, vol. III, s. 2046–2047). Na temat Odessos por. np. Ch.M. Danov, *Philippopolis, Serdica, Odessos. Zur Geschichte und Kultur der Bedeutendsten staedte Thrakiens von Alexander d. Große bis Justinian*, „Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt. Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der Neueren Forschung II” 1979, Bd. I, s. 267–281.

²⁰ Por. literatura cyt. w przyp. 13. oraz A. Opaít, *The Eastern Mediterranean Amphorae in the Province of Scythia*, [w:] *Transport Amphorae and Trade in the Eastern Mediterranean. Acts of the International Colloquium at the Danish Institute at Athens, September 26–29, 2002*, eds J. Eiring, J. Lund, Athens 2004, s. 293–308, zwłaszcza s. 307; V.G. Swan, *Dichin (Bulgaria) and the Supply of Amphorae to the Lower Danube in the Late Roman-Early Byzantine Period*, [w:] *Transport Amphorae and Trade...*, s. 371–382, zwłaszcza s. 381–382.

rejonów nad dolny Dunaj znana była już w IV w. Potwierdzają ją nie tylko inskrypcje wystawione przez dostawców wojskowych (*primipilares*)²¹, pieczęcie ołowiane i inskrypcje wzmiankujące lub wystawione przez kupców pochodzących z różnych prowincji imperium²². Nad dolnym Dunajem odnaleziono też wiele amfor służących być może w części jako pojemniki na *annona militaris*, które wytwarzano w różnych, odległych regionach imperium²³. Dostawy

²¹ *Moesia Secunda i Dacia Ripensis*: IGLN: nr 177, 179; SEG XLIV: nr 641, 181 = AE 1994: 1525 = AE 1995: 1332 = IGLN: nr 178, 180; AE 1995: 1328–1330; V.G. Swan, *op. cit.*, s. 380–381 i zwłaszcza T. Sarnowski, *Drei spätkaiserzeitliche Statuenbasen aus Novae in Niedermösien*, [w:] *Römische Städte und Festungen an der Donau. Akten der Regionalne Konferenz. Organisiert von Alexander von Humboldt-Stiftung. Belgrad, 16–19 Oktober 2003*, ed. M. Mirković, Belgrad 2005, s. 223–230. Na temat *primipilares* w okresie późnoantycznym por. B. Dobson, *Die Primipilares. Entwicklung und Bedeutung, Laufbahnen und Persönlichkeiten eines römischen Offiziersranges*, Köln–Bonn 1978, s. 139–145; H. Horstkotte, *Die "Steuerhaftung" im spätrömischen "Zwangsstaat"*, Frankfurt am Main 1988, s. 45–52. Na temat prowincji *Dacia Ripensis* por. H. Vettors, *Dacia Ripensis*, Wien 1950.

²² Por. A. Barnea, *La Dobrudja aux IVe-VIe siècles n.è*, [w:] A. Suceveanu, A. Barnea, *La Dobrudja Romana*, Bucarest 1991, s. 250–251; A. Baziór, *Rodzina w chrześcijańskich inskrypcjach nagrobkowych z Mezji Dolnej IV–VI w.*, [w:] J. Jundziłł, *Rodzina w społeczeństwach antycznych i wczesnym chrześcijaństwie. Literatura, Prawo, Epigrafika, Sztuka*, Bydgoszcz 1995, s. 165–179; F. Curta, *'Quaestura exercitus'...*, *passim*; A. Gkoutzioukostas, *Published Lead Seals...*, *passim*.

²³ Por. O. Karagiorgou, *LR2: a Container for the Military 'annona' on the Danubian Border?* [w:] *Economy and Exchange in the East Mediterranean during late antiquity. Proceedings of a conference at Somerville College, Oxford, 29th May, 1999*, eds S. Kingsley, M. Decker, Oxford 2001, s. 129–166; F. Curta, *The Making of the Slavs: History and Archeology of the Lower Danube Region, c. 500–700 A.D.*, Cambridge–New York 2001, s. 185–189; *idem*, *Quaestura...*, s. 12; A. Opaít, *op. cit.*; V.G. Swann, *op. cit.*; F. Curta, *Southeastern Europe in the Middle Ages 500–1250*, Cambridge, 2006, s. 46–47; V.G. Swan, *Dichin (Bulgaria): Interpreting the Ceramic Evidence in its Wider Context*, „Proceedings of the British Academy” 2007, vol. CXLI, s. 251–280; A.E. Gkoutzioukostas, X.M. Moniaros, *op. cit.*, s. 145–158 z dalszą literaturą. Por. też syntetyzujące uwagi na temat znaczenia amfor jako źródła historycznego O. Karagiorgou, *Mapping trade by the amphora*, [w:] *Byzantine trade, 4th–12th centuries: the archaeology of local, regional and International Exchange. Papers of the Thirty-eighth Spring Symposium of Byzantine Studies, St John's College, University of Oxford, March 2004*, ed. M.M. Mango, Ashgate 2009, s. 37–58. Nie ma jednak bezpośrednich danych, by amfory typu „Late Roman Amphorae 2” były wytwarzane na Cyprze. Por. T. Papacostas, *The Economy of Late Antique Cyprus*, s. 113 [electronic edition: <http://scholarship.rice.edu/jsp/xml/1911/9185/1/PapEcon.tei-timea.html#index-div1-N10139> {dostęp: 14.06.2010}].

te były koniecznością wobec zbyt małych zasobów prowincji nadunajskich i słabości ich rynku wewnętrznego (oraz pogarszania się sytuacji ekonomicznej od drugiej połowy V w.²⁴). W literaturze postawiono też pytanie, czy utworzenie kwestury armii nie było odpowiedzią na narastający problem konkurencji o dostawy z zasobnego Wschodu między instytucjami cesarstwa a potrzebami innych regionów (także zachodniej części basenu Morza Śródziemnego)²⁵. Warunki służby musiały być wówczas nad dolnym Dunajem tak ciężkie, że traktowano ją jak karę dla żołnierzy rzymskich stacjonujących za Justyniana w Egipcie (Ed. Iust. 13, 11).

W odróżnieniu od pozostałych konstytucji wprowadzających reformy zarządu prowincjonalnego, adresatem Nov. Iust. 41 i 50 nie był Jan z Kapadocji, lecz pierwszy kwestor armii – Bonus²⁶. Utworzenie kwestury osłabiło pozycję ówczesnego *praefectus praetorio per Orientem* – Jana Kapadockiego, i jak wskazano w literaturze, mogło być efektem zabiegów konkurującego z nim o wpływy Tryboniana²⁷. Nie świadczy o tym jednak to, że zachowaną w całości Nov. Iust. 50 oraz przetrwała jedynie w streszczeniach Nov. Iust. 41 zapisano pierwotnie po łacinie. Nie posługiwał się nią Jan z Kapadocji, propagujący grekę jako język administracji cesarskiej, podczas gdy Trybonian był tradycjonalistą i zwolennikiem łaciny²⁸. Przyjmuje się zresztą, że tylko ta ostatnia nowela była napisana pierwotnie po łacinie a 50 po grecku, co – jak wskazują przykłady innych nowel – było następstwem sytuacji, w której kwestura obejmowała ludność znającą zarówno łacinę, jak i grekę²⁹. Wpływ Tryboniana na formę językową obu konstytucji cesarskich był z pewnością istotny, tak jak i w przypadku pozostałych nowel

²⁴ A. O p a i ę, *op. cit.*, zwłaszcza s. 293, 307. Por też niżej.

²⁵ Tak: V. G. S w a n, *Dichin (Bulgaria) and the Supply...*, s. 382; e a d e m, *Dichin (Bulgaria): Interpreting...*, s. 265.

²⁶ Por. PLRE IIIa: *Bonus* 1; J. W i e w i o r o w s k i, *Quaestor...*, s. 324–325 z dalszą literaturą.

²⁷ Tak: J. H. A. L o k i n, *Administration and Jurisdiction in Cyprus in the 6th Century AD*, „Subseciva Groningana” 1985, vol. II, s. 44–45. Na temat konkurencji między Trybonianem a Janem z Kapadocji por. np. E. S t e i n, *Deux questeurs...*, s. 363–370; T. H o n o r é, *op. cit.*, zwłaszcza s. 59–60.

²⁸ Na temat promowania greki przez Jana Kapadockiego por. L y d u s, *De mag.* 3, 68. Odmiennie Trybonian, przypuszczalnie pochodzący z obszaru greckojęzycznego (Paflagonii w Azji Mniejszej) był propagatorem łaciny. Por. T. H o n o r é, *op. cit.*, s. 40–69, zwłaszcza 41–43, 58–59 z dalszymi odwołaniami bibliograficznymi.

²⁹ Por. E. S t e i n, *Deux questeurs...*, s. 368; T. H o n o r é, *op. cit.*, s. 135.

wprowadzających reformy administracyjne w latach 535–541³⁰. Dyskusyjne jest też, by na oddziaływanie Tryboniana wskazywał fakt, iż tytułatura kwestora armii – określanego z kolei przez Jana Lidosa, bizantyńskiego biurokratę z czasów Justyniana I jako prefekt (Lydus, *De mag.* 2, 28–29) – zrywała w części z rzymską nomenklaturą urzędniczą³¹. Wyjątkowość tytułatury kwestora armii dostrzec można przez porównanie z tytułami innych urzędników wprowadzonych w ramach reform administracyjnych w latach 535–536³². Jednak z pewnością nie można na tej podstawie twierdzić, że Trybonian cieszył się samodzielnością. Przeciwnie również on był najprawdopodobniej współautorem treści wspomnianych nowel; Trybonian był przypuszczalnie jedynie sprawnym realizatorem koncepcji politycznych samego Justyniana Wielkiego³³.

Dostawy, o których mowa w Nov. Iust. 41, pochodziły z dużo bogatszych prowincji śródziemnomorskich – Karii, Cypru i Cyklad, które według opinii Jana Lidosa należały do najbogatszych prowincji imperium (Lydus, *De mag.* 2, 29, 1). Opinia ta zasadna jest zwłaszcza wobec Cypru, który w okresie wczesnobizantyńskim przeżywał okres prosperity gospodarczej i był samowystarczalny ekonomicznie³⁴. Nad Dunaj transportowano przypuszczalnie głównie wytwarzane na południu olej i wino³⁵.

Nadal trwają spory na temat natury urzędu *quaestor Iustinianus exercitus*, niezależnego z pewnością od prefekta pretorium

³⁰ Por. T. Honoré, *op. cit.*, s. 117–138; M. Maas, *Roman History...*, s. 27–28.

³¹ J.H.A. Lokin, *op. cit.*, s. 45. Na temat Jana Lidosa por. np. M. Maas, *John Lydus...*, *passim*; Ch. Kelly, *Ruling the Later Roman Empire*, Cambridge Massachusetts 2004, zwłaszcza s. 11–18.

³² Por. tytuły przytaczane w przyp. 9 wraz z odwołaniami do nowel je wprowadzających. Por. też analiza ww. nowel, przeprowadzona z punktu widzenia zawartych w nich historycznych uzasadnień wprowadzanych zmian i tytułatury urzędniczej M. Maas, *Roman History...*, s. 19–25; Ch. Rouché, *op. cit.*, s. 88.

³³ Nie jest też wykluczone, że historyczne odwołanie do republikańskiej kwestury w Nov. Iust. 41 było koniecznością w kontekście utożsamiania w VI w. tytułu *quaestor* z *quaestor sacri palatii*. Por. M. Maas, *Roman History...*, s. 23.

³⁴ Por. J.H.A. Lokin, *op. cit.*, s. 43–44; E. Chrysos, *Cyprus in Early Byzantine Times*, [w:] *'The Sweet Land of Cyprus'. Papers Given at the Twenty-Fifth Jubilee Spring Symposium of Byzantine Studies, Birmingham, March 1991*, eds A.A.M. Bryer, G.S. Georghallides, Nicosia 1993, s. 3–14, zwłaszcza s. 6–7.

³⁵ T. Papageorgiou, *op. cit.* s. 34; G.W. Bowersock, *The International Role of Late Antique Cyprus*, Nicosia 2000, s. 18–21; A. Opař, *op. cit.*, zwłaszcza s. 306; M. Rautman, *Valley and Village in Late Roman Cyprus*, [w:] *Recent Research on Late Antique Countryside*, eds W. Bowden, L. Lavan, C. Machado, Leiden–Boston 2004, s. 189–218, zwłaszcza s. 212.

Orientu oraz od najwyższego wojskowego dowódcy we wschodnich Bałkanach, *magister militum per Thracias*, funkcjonującego z pewnością długo po utworzeniu kwestury w 536 r.³⁶

Wielu dawniejszych badaczy uznawało kwestora armii za najwyższego dowódcę wojskowego w północnej części Półwyspu Bałkańskiego, a zwłaszcza dunajskiej floty, a nawet, co wydaje się błędne ze względu na całkiem odmienny charakter urzędu, za poprzednika późniejszego *ὑπατηγός* bizantyńskiego temu *Καραβισάδοι* – jednostki administracji terytorialnej grupującej wyspy Morza Egejskiego³⁷.

Ostatnio przeważać zaczyna pogląd, że kwestor armii był urzędnikiem czysto cywilnym, o statusie zbliżonym do późnoatycznego prefekta pretorium. Stąd jego kompetencje wobec armii ograniczać by się miały do organizacji oraz nadzorowania dostaw dla jednostek stacjonujących nad dolnym Dunajem³⁸.

O tym, że funkcje cywilnego zarządu były podstawowym obowiązkiem kwestora przesadzają też odnalezione na terenie Scytii Mniejszej, Mezji Sekunda i Cypru inskrypcje i pieczęcie wystawio-

³⁶ Por. prace cyt. w przyp. 13. Na temat *magistri militum per Thracias* pod koniec VI w. por. T. Olajos, *Quelques remarques sur les événements des dernières années de la guerre avaro-byzantine sous l'empereur Maurice*, [w:] *From Late Antiquity Antiquity to Early Byzantium. Proceedings of the Byzantinological Symposium in the 16th International Eirene Conference*, ed. V. Vavřínek, Praha 1985, s. 161–165; S. Szadeczky-Kardoss, *Bemerkungen neben den "Quaestor Justinianus exercitus". Zur Frage der Vostufen der Themenvorfassung*, [w:] *ibidem*, s. 61–64; L.M. Whitby, *Theophanes Chronicle Source for the Reigns of Justin II, Tiberius and Maurice (AD 565–602)*, „Byzantion” 1983, vol. LIII, s. 312–345; *idem*, *The Emperor Maurice and his Historian: Theophylact Simocatta on Persian and Balkan Warfare*, Oxford 1988, *passim*; A. Külzer, *op. cit.*, s. 92–96; A.M. Gkoutzioukostas, X.M. Moniaros, *op. cit.*, s. 181–207.

³⁷ Por. prace przywoływane w J. Wiewiorowski, *Quaestor...*, s. 318, przyp. 4, 319, przyp. 10. *ὑπατηγός* w późniejszej bizantyńskiej hierarchii urzędniczej i wojskowej był lokalnym dowódcą wojskowym oraz administratorem cywilnym temu, mianowanym przez cesarza i bezpośrednio przed nim odpowiedzialnym. Por. np. A. Kazhdan, *Strategos*, [w:] ODB, vol. III, s. 1964. Przeciwno łączeniu kwestury z powstaniem temu *Καραβισάδοι* słusznie A.E. Gkoutzioukostas, X.M. Moniaros, *op. cit.*, s. 208–211 z odwołaniami do dalszej literatury.

³⁸ Por. A.H.M. Jones, *op. cit.*, zwłaszcza s. 280; S. Torbatov, *op. cit.*, *passim*; A.E. Gkoutzioukostas, X.M. Moniaros, *op. cit.*, *passim*. Na marginesie uwag na temat amfor nad Dunajem zarówno A. Opait, *op. cit.*, s. 307, jak i V.G. Swann, *Dichin (Bulgaria) and the Supply...*, s. 381–382 (analogicznie *eadem*, *Dichin (Bulgaria): Interpreting...*, s. 265) nie wypowiadają jednoznacznej opinii na temat natury kwestury. Pierwszy z nich używa wieloznacznego określenia „hybryd administrative unit”.

ne prawdopodobnie przez urzędników ich biura, zorganizowanego z pewnością na wzór biura prefektury pretorium³⁹.

Osobiście jestem przy tym zwolennikiem poglądu, że kwestorzy sprawowali w razie potrzeby dowództwo nad jednostkami lądowymi i flotą Dunaju. Świadczy o tym analiza zachowanych streszczeń powołującej kwesturę noweli Justyniana z 536 r. (Nov. Iust. 41), które bezpośrednio wskazują na ich zwierzchnictwo nad oddziałami wojskowymi⁴⁰. Ponadto po utworzeniu *quaestura exercitus* nie ma dalszych informacji na temat regionalnych dowódców wojskowych: *duces provinciarum* w Moesia Secunda i Scythia Minor⁴¹. Ostatnie źródła wskazujące na ich obecność pochodzą z ok. 528 r.⁴², podczas gdy z pewnością oddziały armii rzymskiej stacjonowały na tym terenie i później⁴³. Wydaje się możliwe, że kwestor zastąpił w prak-

³⁹ Nov. Ius. 41. Por. też. A. Gkoutzioukostas, *Published Lead Seals...*, *passim*; A.E. Gkoutzioukostas, X.M. Moniaros, *op. cit.*, s. 159–180.

⁴⁰ Por. więcej J. Wiewiorowski, *Quaestor...*, *passim*.

⁴¹ Na temat tych *duces* por: E. Popescu, *Epigraphische Beiträge zur Organisation des skythischen Limes im 4. – 6. Jh.*, [w] *Limes. Akten des XI. Internationalen Limeskongresses*, ed. J. Fitz, Budapest 1977, s. 441–449; *idem*, *Praesides, Duces et episcopatus provinciae Scythiae im Lichte einiger Inschriften aus dem 4. bis 6. Jh.*, [w:] *Epigraphica. Travaux dédiés au VIIe congr. d'épigraphie grecque et latine (Constantza 1977)*, București 1977, s. 255–282; M. Zahariade, *Moesia Secunda, Scythia și Notitia Dignitum*, București 1988, s. 41–51; J. Wiewiorowski, *The Legal Status of Roman Army Commanders in Moesia Secunda and Scythia Minor*, „Eos” 2001, t. LVIII, z. 2, s. 351–360; M. Zahariade, *Scythia Minor...*, s. 49–60; J. Wiewiorowski, *Stanowisko prawne rzymskich dowódców wojsk prowincjonalnych – 'duces' w prowincjach 'Scythia Minor' i 'Moesia Secunda'*, Poznań 2007; *idem*, *'Duces Scythiae Minoris'. A Prosopographical Study*, Poznań 2008.

⁴² Georgius Cedrenus, *Compedium Historiarum*, I 645 (ed. I. Bekker, Bonn 1838–1839); Ioannis Malalae, *Chronographia*, XVIII: 432, 437–438 (ed. J. Thurn, Berlin 2000); Ioannis de Nikiu, *Chronicon*, 90, 68–69 (ed.: H. Zotenberg, *La Chronique de Jean de Nikiou*, [w:] *Notices et Extraits des manuscrits de la Bibliothèque Nationale*, t. XXIV, c. I, 125–605, Paris 1883 <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k108650z>; dostęp: 14.06.2010; R.H. Charles, *The Chronicle of John of Nikiu*, London 1916); Theophanes Confessor, *Chronographia*, AM: 6020, 6031 (ed. C. de Boor, Leipzig 1883, 1885).

⁴³ Nov. Iust. 41 w streszczeniu Epitome Iuliani: *Sed et annonas militum tam comitatensium quam limitatensium disposuit quomodo distribui debeant*. Na temat *Epitome Iuliani* zob. F. Briguglio, *L'Epitome Iuliani? e il "Legum Iustiniani imperatoris vocabularium"*, „Rivista di Diritto Romano” 2001, vol. I, <http://www.ledonline.it/rivistadirittoromano/allegati/dirittoromano0102briguglio.pdf> [dostęp: 14.06.2010], a zwłaszcza W. Kaiser, *Die Epitome Iuliani. Beiträge zum römischen Recht im frühen Mittelalter und zum byzantinischen Rechtsunterricht*, Frankfurt am Main 2004. W mezyjskim Asemus poświadczono jest stacjonowanie garnizonu w końcu

tyce obu *duces* jako głównodowodzący na tym obszarze⁴⁴. Wbrew wysuwany w piśmiennictwie zastrzeżeniom, można nadal utrzymywać, że znane są co najmniej dwa przykłady kwestorów, którzy dowodzili incydentalnie jednostkami wojskowymi⁴⁵.

Dyskusja wokół kwestury wskazuje, że tzw. zasady, jakimi rządzić się miała późnorzymska machina państwowa, były bardziej płynne niż są skłonni sądzić współcześni badacze, zapatrzeni w późniejsze przykłady państw opartych na rozbudowanej biurokracji⁴⁶.

Bałkany mocno ucierpiały w okresie i w wyniku nawracających epidemii zarazy, która zaczęła się w latach 541–542⁴⁷; podane były one też stale niebezpieczeństwu najazdów barbarzyńskich⁴⁸. Najazdy barbarzyńców były jedną z podstawowych przy-

VI w.; por. Theophylactus Simocatta, *Historiae libro octo*, VII 3, 1–10 (ed. C. de Boor z poprawkami P. Wirth, Stuttgart 1972); Theophanes Confessor, *Chronographia*, AM 6089 (ed. – por. przyp. 42).

⁴⁴ Od 491 r. *duces* dowodzili wszystkimi jednostkami wojskowymi rozlokowanymi na obszarze podległym ich jurysdykcji (C. 12., 35, 18). Por. też SEG IX (1938) 1, Nr 356 § 5; Nov. Iust. 103, 3, 1; M. Zahariade, *Scythia Minor...*, s. 59–60 pisał bez bliższego uzasadnienia o reorganizacji kwestury i powtórny utworzeniu dukatów w *Moesia Secunda* i *Scythia Minor* pod koniec VI w.

⁴⁵ Menander Protector: *fragmenta* 5, 48 (ed. R.C. Blockley, Liverpool 1985). Por. ich analiza J. Wiewiorowski, *Quaestor...*, s. 324–327. Przeciwno tej tezie ostatnio zwłaszcza S. Torbatow, *op. cit.*, zwłaszcza s. 87; A.E. Gkoutzioukostas, X.M. Moniaros, *op. cit.*, s. 187–207.

⁴⁶ Por. np. J. Wiewiorowski, *Organizacja cesarstwa rzymskiego w V stuleciu: cesarz – armia – prawo*, [w:] *Przeobrażenia świata rzymskiego w V wieku. Praca zbiorowa ofiarowana profesorowi Maciejowi Salamonowi*, red. K. Twardowska i R. Kosiński, Kraków 2010 [w druku].

⁴⁷ Por. tylko z nowszej literatury J. Durliat, *La peste du VIe siècle, pour un nouvel examen des sources byzantines*, [w:] *Hommes et richesses dans l'Empire byzantine*, t. I: *IVe–VIIe siècle*, Paris 1989, s. 107–113; D.Ch. Stathakopoulos, *Famine and Pestilence in the late Roman and early Byzantine Empire: a Systematic Survey of Subsistence and Epidemics*, Burlington 2004, s. 110–165; P. Horden, *Mediterranean Plague in the Age of Justinian*, [w:] *Cambridge Companion...*, s. 134–160; I. Antoniou, A.K. Sinakos, *The Sixth-Century Plague, Its Repeated Appearance until 746 AD and the Explosion of the Rabaul Volcano*, „Byzantinische Zeitschrift” 2005, Bd. XCVIII, s. 1–4; P. Sarris, *op. cit.*, s. 217–219.

⁴⁸ Na temat stosunków z barbarzyńcami nad Dunajem za Justyniana por. m.in. S.A. Ivanov, *Oborona Vizantii i geografija barbarskich utorozeni cierz Dunaj v piervoju polovinie VI v.*, I – „Vizantijskij Vremennik” 1983, t. XLIV, s. 27–47; II – „Vizantijskij Vremennik” 1984, t. XLV, s. 35–53; F. Curta, *The Making...*, s. 190–204 (przez pryzmat znalezisk archeologicznych); A. Kützler, *op. cit.*, s. 88–96. Por. też ostatnio z autorów polskich S. Turlej, *Upadek granicy cesar-*

czyn, które pchnęły już wcześniej Justyniana do podjęcia zakrojonego na szeroką skalę programu budownictwa obronnego na Bałkanach⁴⁹. Potęgowały one przypuszczalnie proces zmian społecznych, gdyż wysiłek finansowy związany z akcją fortyfikacyjną spoczywał przynajmniej w części na ludności miejscowej⁵⁰. Najpóźniej na przełomie V–VI w. większość miast naddunajskich, a następnie i wewnątrz półwyspu – poza handlowymi ośrodkami na wybrzeżu – przypominać zaczęła późniejsze miasta bizantyńskie, skupione wokół kościołów i centrum administracyjnego wraz z garnizonem wojskowym⁵¹. Na wsi obserwowany jest zaś zanik wielkiej własno-

---

stwa na Dunaju, [w:] *Barbarzyńcy u bram imperium*, red. S. Turlej, Kraków 2007, s. 185–246; idem, *Bałkany w cieniu wojen Justyniana? Znaczenie relacji Prokopiusza*, [w:] *'Hortus Historiae'...*, s. 707–718.

⁴⁹ Nie jest wykluczone, że program rozszerzany był w latach 50. VI w. Por. S. Torbatov, *op. cit.*, s. 83–84, za: S.A. Ivanov, *Oborona...*, I. Por. na temat tych prac też V. Beševliev, *Zur Deutung des Kastelnamen in Prokops Werk 'De Aedificiis'*, Amsterdam 1970; S. Patoura-Hatzopoulos *L'œuvre de reconstruction du 'limes' danubien à l'époque de l'empereur Justinien I-er*, „Revue des Études Sud-Est Européennes” 1980, t. XVIII, c. I, s. 95–109; M. Biernacka-Lubańska, *The Roman and Early-Byzantine Fortifications of Lower Moesia and Northern Thrace*, Wrocław 1982, zwłaszcza s. 217–222; A. Barnea, *op. cit.*, zwłaszcza s. 204–208, 267–279; F. Curta, *The Making...*, s. 150–169, 181–189; Prokopiusz z Cezarei, *O budowlach*, przekł. P.Ł. Grotowski, Warszawa 2006, s. 68, 300–305, 325; F. Curta, *Tworzenie Słowian. Powrót do słowiańskiej etnogenezy*, [w:] P. Urbańczyk, *Nie-Słowianie o początkach Słowian*, Poznań–Warszawa 2006, s. 37–38; S. Turlej, *Upadek...*, s. 198, 217–218, 240–241; idem, *Bałkany...*, *passim* – z krytyką F. Curty, opierającego się prawie wyłącznie na danych archeologicznych.

⁵⁰ F. Curta, *The Making...*, s. 188–189.

⁵¹ Por. tylko z nowszych prac: A. Poulter, *The use and abuse of urbanism in the Danubian provinces during the Later Roman Empire*, [w:] *The City in Late Antiquity*, ed. J. Rich, London–New York, s. 99–135; F. Curta, *The Making...*, s. 120–169; idem, *Peasants as 'Makeshift Soldiers for the Occasion': Sixth-century Settlement Patterns in the Balkans*, [w:] *Urban Centers and Rural Contexts in Late Antiquity*, eds T.S. Burns, J.W. Eadie, Michigan 2001, s. 199–217; J.H.W.G. Liebeschuetz, *The Decline and Fall of the Roman City*, Oxford 2001, s. 284–291; A. Poulter, *Economic Collapse in the Countryside and the Consequent Transformation of City into Fortress in Late Antiquity*, [w:] *The transformation of economic life under the Roman Empire; proceedings of the second workshop of the international network Impact of Empire (Roman Empire, c. 200B.C. – A.D. 476)*, Nottingham, July 4–7, 2001, Amsterdam 2002, s. 244–259; E. Popescu, *Le village en Scythie Mineure (Dobroudja) à l'époque protobyzantine*, [w:] *Les villages dans l'empire byzantin (IVe-XVe siècle)*, eds J. Lefort, C. Morrisson, J.-P. Sodinil, Paris 2005, s. 363–380; J.H.W.G. Liebeschuetz, *The Lower Danube Region under Pressure: from Valens to Heraclius*, [w:] *The Transition to Late Antiquity. On*

ści; pomimo to poziom i sposób życia na wsi nie ulegał przypuszczalnie większym zmianom w całym okresie późnoantycznym.

Wzmrożona ekspansja barbarzyńców mogła mieć również związek ze zmianami klimatycznymi, wywołanymi przez zwiększoną aktywność wulkaniczną lub upadek ciał kosmicznych. Od około 500 r. do połowy VI w., a zwłaszcza w latach 535–542 notowane były anomalie klimatyczne (zmniejszone nasłonecznienie, surowe zimy, zmniejszone opady), które sprawiały, że zbiory były słabe⁵². Na zjawiska te szczególnie podatni byli barbarzyńcy, którzy ze zwiększoną siłą napierali na obszary śródziemnomorskie. W okresie justyniańskim mamy przykłady co najmniej kilku wielkich najazdów: w 530, 545, 548, 551 r., w latach 558–559⁵³. Obok nich stałym zjawiskiem były mniejsze wyprawach łupieżcze⁵⁴. O skali zagrożenia obszaru pogranicznego i dużej liczbie najazdów świadczy – poza nasilonym programem budowy fortyfikacji za Justyniana – budowanie usytuowanych na wzgórzach schronów dla ludności cywilnej⁵⁵. Świadectwem skali zagrożeń jest też wzmiankowana wyżej Nov. Iust 50 (a. 537), która wskazuje na niebezpieczeństwa

the Danube and Beyond, ed. A. Poulter, Oxford 2007, s. 101–134; S. Turlej, *Upadek...*, s. 200–225, 234–241 (słusznie jednak dystansując się od katastroficznej wizji sytuacji na Bałkanach przed latami 40. VI w.).

⁵² Por. m.in. J. Koder, *Climatic Change in the Fifth and Sixth Centuries*, [w:] *The Sixth Century. End or Beginning*, eds P. Allen, E. Jeffreys, Brisbane 1996, s. 270–285; M. Axboe, *The year 536 and the Scandinavian gold hoards*, „Medieval Archaeology” 1999, vol. XLIII, s. 186–188; K. Wohletz, *Were the Dark Ages Triggered by Volcano-Related Climate Changes in the 6th Century? (If so, was Krakatau volcano the culprit?)* [2000], <http://www.ees1.lanl.gov/Wohletz/Krakatau.htm> [dostęp: 14.06.2010]; I. Antoniou, A.K. Sinakos, *op. cit.*; A. Arjava, *The Mystery Cloud of 536 CE in the Mediterranean Sources*, „Dumbarton Oak Papers” 2005, vol. LIX, s. 73–94 (przekonująco jednak przeciwko zbyt daleko idącym sugestiom na temat rozmiarów i skutków anomalii klimatycznych); P. Horden, *op. cit.*, s. 152–153.

⁵³ Por. poza pracami cyt. w przyp. 48: E. Frančes, *Vizantijskoje gosudarstvo i liwoberieże Dunaja v VI v.*, „Vizantijskij Vremennik” 1961, t. XX, s. 14–22; Č. Bonnev, *Les Antes et Byzance*, „Etudes balkaniques” 1983, t. III, s. 109–120 i cytowane tam źródła.

⁵⁴ W okresie antycznym barbarzyńcy mieli w zwyczaju najeżdzać w niewielkich grupach prowincje rzymskie w okresie jesieni i zimy, podczas gdy Rzymianie rozpoczynali kampanie wojskowe wiosną, by jesienią powrócić na leże zimowe. Por. H.W. Haussig, *Anfänge der Themenordnung*, [w:] *Finanzgeschichte der Spätantike*, eds F. Altheim, R. Stiehl, Frankfurt am Main 1957, s. 94–96; B.D. Shaw, *War and Violence*, [w:] G.W. Bowersock, P.R.L. Brown, O. Grabar, *Late Antiquity; a Guide to the Postclassical World*, Harvard 1999, s. 139–140.

⁵⁵ Por. S. Johnson, *Late Roman Fortifications*, London 1983, s. 226–244 i 249.

ze strony barbarzyńców, na jakie narażeni byli mieszkańcy Cyklad, Karii i Cypru, podróżujący do siedziby *quaestor exercitus* w Odeossos; być może opis ten dotyczył też etapu podróży na Bałkanach⁵⁶. O wyprawach barbarzyńskich w VI w. wielokrotnie wspomina też Prokopiusz z Cezarei w pracy pt. *O budowlach*, na marginesie opisywanej działalności budowlanej cesarza na Bałkanach⁵⁷.

Według Prokopiusza, cesarz zbudował tylko na odcinku naddunajskim 85 twierdz, a łącznie utworzył lub odnowił około 600 miejsc umocnionych (mury, fortece, fortyfikacje miejskie *etc.*) na obszarze limesu i w głębi półwyspu⁵⁸. Symbolicznym wyrazem silnych związków Justyniana z Bałkanami było ufundowanie miasta *Justiniana Prima* (najprawdopodobniej dzisiejszy Caričin Grad, leżący niedaleko jego miejsca urodzenia – Taurasion-Taor), ustanowienie arcybiskupstwa i próba przeniesienia tam siedziby prefektury *Illyricum* (Nov. Iust. 11 z 535 r.)⁵⁹. Z powodów ideologicznych Justynian promował też budownictwo sakralne; przykładem takiej budowli jest eksplorowana przez poznańskich badaczy bazylika w Švistov (antyczne *Novae*), położonym nad dolnym Dunajem⁶⁰. Rozmach działalności budowlanej Justyniana za słuszne nakazuje uznać słowa Jana Lidosa, iż cesarz pragnął utrzymać północ dla Rzymu⁶¹. Prokopiusz nie był jednak na obszarze naddunajskim osobiście i w części być może bazował tylko na oficjalnych dokumentach; w istocie bowiem część fortyfikacji w Dobrudży powstała

⁵⁶ Pr. B. Croke, *Count Marcellinus and his chronicle*, Oxford 2001, s. 73.

⁵⁷ Procopius Caesarensis, *De Aedificis libri VI*, 4, 1, 6–7; 4, 1, 33–34; 4, 2, 15; 4, 6, 17; 4, 6, 35; 4, 7, 8; ; 4, 7, 13; 4, 7, 17–18; 4, 8, 20–23; 4, 9, 17–21; 4, 11, 6–7; 4, 11, 11; 4, 11, 14; 4, 11, 19–20 (ed.: J. Hauray, *Opera Omnia*, t. IV, Lipsiae 1964). Por. z odwołaniami do najnowszych prac: P.Ł. Grotowski, *op. cit.*, s. 53–76. Na temat różnych aspektów pracy Prokopiusza por. też ostatnio numer czasopisma „Antiquité Tardive” 2001, vol. VIII: *De Aedificiis. Le texte de Procop et les réalités*.

⁵⁸ Procopius Caesarensis, *De Aedificis* 4 (ed. przyp. poprzedni). Por. prace cytowane w przyp. 49.

⁵⁹ Por. P. Grotowski, *op. cit.*, s. 176 przyp. 306 z odwołaniami do obszernej literatury na temat Justiniana Prima. Na temat Nov. Iust. 11 por. T.C. Lounghis, B. Blysidu, St. Lampakes, *op. cit.*, s. 263 (reg. 1056) z dalszymi odwołaniami bibliograficznymi.

⁶⁰ Por. F. Curta, *Limes and Cross: The religious Dimension of the sixth-century Danube Frontier of the early Byzantine Empire*, „Starinar” 2001, vol. LI, s. 45–68. Na temat bazyliki w *Novae* por. S. Parnicki-Pudełko, *The episcopal basilica in Novae*, Poznań 1995.

⁶¹ Lydus, *De mag.* 2, 28.

już wcześniej, za cesarzy Teodozjusza II (408–450), Marcjana (450–457) i zwłaszcza Anastazjusza I (491–518)⁶².

Prowadzenie prac nad budowlami obronnymi na Bałkanach było spowodowane chęcią zapewnienia obrony obszarów cesarstwa przy względnie niskim stanie osobowym rozlokowanych tam oddziałów armii i w świetle zaniku źródeł skarbowych monetarnych w latach 550–565 (ukrywanych często w trakcie wydarzeń wojennych) było działaniem skutecznie niwelującym niebezpieczeństwo najazdów barbarzyńców⁶³. Liczebność podstawowych jednostek późnorzymskiej piechoty w VI w. – *numerus*, *tagma* szacowana jest na 100–500 ludzi, podczas gdy jednostki jazdy *turma* liczyły około połowy tych liczb⁶⁴. Biorąc pod uwagę te dane oraz rozmiary powstałych za Justyniana umocnień przyjmuje się, że linia Dunaju chroniona były przez zaledwie kilka tysięcy żołnierzy⁶⁵. Dodatkowo zapewne część miejscowych oddziałów armii wykorzystywano w walkach w Italii z Gotami⁶⁶, a ich liczebność uległa być może również zmniejszeniu w wyniku zarazy nękającej imperium po 541–542 r.⁶⁷

⁶² Por. poza pracami cyt. w przyp. 49: Av. Cameron, *Procopius and the Sixth Century*, London–New York 2000, s. 93; P.Ł. Grotowski, *op. cit.*, s. 68, 300–302.

⁶³ Por. F. Curta, *The Making...*, zwłaszcza s. 175–178

⁶⁴ Por. R. Grosse, *Römische Militärgeschichte von Gallienus bis zum Beginn der byzantinischen Themenverfassung*, Berlin 1920, zwłaszcza s. 274–276; W. Treadgold, *Byzantium and Its Army 284–1081*, Stanford 1995, s. 93–98.

⁶⁵ Por. P.N. Kardulias, *Estimating Population at Ancient Military Sites: The Use of Historical and Contemporary Analogy*, „American Antiquity” 1992, vol. LVII, No 2, zwłaszcza s. 280–282; F. Curta, *The Making...*, s. 181–185; idem, *Tworzenie Słowian...*, s. 38–39.

⁶⁶ *Bonus*, przypuszczalnie pierwszy *quaestor exercitus* był dowódcą w Italii w latach 552–553 – Agathias Scholastikos, *Historiarum libri quinque* 1, 19, 1 (ed. R. Keydell, Berlin 1967; J.D. Frendo, Berlin–New York 1975). Mógł on zabrać na front swoich *bucclarii*, aczkolwiek relacja Agatiasza wskazuje na to, że nie dysponował on innymi większymi jednostkami, skoro wydzielone mu zostały większe oddziały do utrzymywania spokoju w rejonie Lukki, w Toskanii. Na temat *bucclarii* por. O. Schmitt, *‘Bucclarii’*. Eine Studie zum militärischen Gefolgschaftswesen in der Spätantike, „Tyche” 1994, Bd. IX, s. 147–174.

⁶⁷ Na temat udziału oddziałów (przypuszczalnie *limitanei*) w walkach poza terenami prowincji będącymi miejscami ich stacjonowania por. np. Procopius Caesariensis, *De bellis*, 2, 19, 39 (ed.: J. Haury, *Opera Omnia*, t. I–II, Lipsiae 1963). W części za spadek liczebności armii odpowiedzialne były też fale zarazy po 541 r. Por. J.L. Teall, *The Barbarians in Justinian’s Armies*, „Speculum” 1965, vol. XL, No 2, s. 294–323; A.S. Fotiou, *Recruitment Shortages in*

Prace na całych Bałkanach prowadził bezpośrednio prawdopodobnie *Victorinus*, zwany Wielkim, znany z szeregu inskrypcji z południowej części półwyspu⁶⁸. Sprawne ich prowadzenie wymagało sprężystego zarządu administracyjnego, także na obszarze wschodnich Bałkanów, którego nie mogli zapewnić ani namiestnicy prowincji, ani ograniczony terytorialnie urząd pretora Tracji czy zbyt zaabsorbowani innymi obowiązkami prefekt pretorium Wschodu, kwestor armii, ani tym bardziej *praefectus urbi* Konstantynopola, ograniczający się do rozpatrywania apelacji płynących od wyroków namiestników prowincji *Europa*, *Haemimontus* (tj. *Thracia secunda*) i *Rhodope* (CTh. 1, 6, 10 = C. 7, 62, 23 – a. 361; CTh. 1, 6, 10 – a. 380)⁶⁹. Wysiłek związany z akcją fortyfikacyjną mógł być zarazem jedną z ważnych przyczyn późniejszego schyłku potęgi rzymskiej na Bałkanach⁷⁰.

Wizja organizacji administracji Justyniana ulegała zmianom w latach po upadku Jana z Kapadocji w 541 r.⁷¹ Cesarz odstąpił wówczas od szeregu reform administracyjnych, a najpóźniej około połowy VI w. zniknęła pretura Tracji i ustanowiono na Bałkanach

---

Sixth Century Byzantium, „Byzantion” 1988, vol. LVIII, s. 65–77; L.M. Whitby, *Recruitment in Roman Armies from Justinian to Heraclius (ca. 565–615)*, [w:] *The Byzantine and Early Islamic Near East III: States, Resources and Army: Papers of the third Workshop on Late Antiquity and Early Islam*, ed. Av. Cameron, Princeton 1995, zwłaszcza s. 92–110; J. Haldon, *Economy...*, s. 53–54.

⁶⁸ Por. D. Feissel, *L'architecte Victorinos et les fortifications de Justinien dans les provinces balkaniques*, „Bulletin de la Société Nationale des Antiquaires de France” 1988, s. 136–146; idem, *Les édifices de Justinien au témoignage de Procope et de l'épigraphie*, „Antiquité Tardive” 2001, t. VIII, s. 81–104; P.Ł. Gro-towski, *op. cit.*, s. 325–326 z dalszą literaturą.

⁶⁹ Por. z nowszych prac G. Dagron, *Naissance d'une capitale: Constantinople et ses institutions de 330 à 451*, Paris 1984, s. 226–239, zwłaszcza s. 230, przyp. 3–4; F. Pergami, *L'appello nella legislazione del tardo Impero*, Milano 2000, s. 422–424; P. Filipczak, *Bunty i niepokoje w miastach wczesnego Bizancjum (IV wiek n.e.)*, Łódź 2009, s. 41–43.

⁷⁰ Por. F. Curta, *The Making...*, s. 188–189.

⁷¹ Por. Nov. Iust. 145 (a. 553); Nov. Iust. 157 (a. 542); Ed. Iust. 8 (a. 548). Por. E. Stein, *Historie...*, s. 747–756; R. Bonini, *L'ultima legislazione pubblicistica di Giustiniano (543–565)* [w:] *Il mondo del diritto nell'epoca giustiniana: caratteri e problematiche*, red. G.G. Archi, Ravenna 1985, s. 139–171, zwłaszcza s. 146–156; R. Haase, *op. cit.*, zwłaszcza s. 133; J.E. Atkinson, *Justinian and the Tributations of Transformation*, „Acta Classica” 2000, vol. XLII, s. 15–32, zwłaszcza s. 23–24; A.E. Gkoutzioukostas, X.M. Moniaros, *op. cit.*, s. 57–65. Na temat upadku Jana z Kapadocji por. też J. Prostko-Prostyński, *'Iudicium quinquvirale': sąd senatorski w Rzymie i Konstantynopolu: od Gracjana do Justyniana*, Poznań 2008, s. 165.

wikariusza Tracji: βικάρ(ιος) Θράκης – *vicarius Thraciae*⁷². Wikariusz Tracji był najprawdopodobniej przede wszystkim cywilnym zwierzchnikiem czterech prowincji dawnej diecezji Tracji: *Europa*, *Haemimontus* (tj. *Thracia secunda*), *Rhodope*, *Thracia* (tj. *Thracia prima*), co zdają się potwierdzać rozproszone na terenie tych prowincji źródła⁷³. Rzeczywisty zakres kompetencji tego urzędnika w VI w. pozostaje na razie w sferze przypuszczeń. Symptomatyczne jest jednak, że pierwszy znany wikariusz Tracji *Armatus* był odpowiedzialny w latach 575–576 za prace budowlane na terenie prowincji *Thracia*⁷⁴. Pozostali znani są zaś z jednego epitafium i kilku niedających się poddać jednoznacznej interpretacji pieczęci⁷⁵. Być może *vicarii Thraciae* powoływani byli od połowy VI w. także po to, by pełnić nadzór nad akcją budowlaną podjętą za Justyniana, skoro ich jurysdykcja jako sędziów apelacyjnych ograniczona była wyłącznie do jednej prowincji – Tracji (jak zaznaczyłem wyżej z innych prowincji wikariatu apelacje rozpatrywał zapewne prefekt miasta Konstantynopola).

W opisanym kształcie struktury zarządu ponadprowincjonalnego na terenie dawnej diecezji Tracji przetrwać miały do śmierci Justyniana w 565 r. Obok βικάρ(ιος) Θράκης na szczeblu ponadprowincjonalnym utrzymana została bowiem kwestura armii, a ostatnie pewne informacje o jej funkcjonowaniu pochodzą z 578 r.⁷⁶

⁷² Por. ostatnio z odwołaniami do wcześniejszych prac: A. Gkoutzioukostas, *H διοίκηση Θράκης...*, s. 116–121; A.E. Gkoutzioukostas, X.M. Moniaros, *op. cit.*, s. 62–64; J. Wiewiorowski, *Kompetencje późnorzymskiego vicarius Thraciae w VI-VII w.*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2010, t. LXII, z. 2 [w druku]; idem, *Zakres terytorialny kompetencji vicarius Thraciae w VI-VII w.*, [w:] *Materiały z Konferencji PTH Świat Starożytny. Państwo i Społeczeństwo, 23–25 września 2009 r.* [w druku].

⁷³ Por. źródła analizowane w pracach cyt. w przyp. poprzednim.

⁷⁴ V. Beševliev, *Spätgriechische und spätlateinische Inschriften aus Bulgarien*, Berlin 1964, s. 133–134, nr 198: [ ]/ [Φλ(αβίου) Ίουστίνου]/ αιώνιο[υ] Α[ύγουσ-]/ του και Αυτοκράτο- / ρος έτους ένδε- / κάτου και Φλαβίου/ Τιβερίου Κωνσταν- / τίνου του εύτυ- / χειάτου ήμών/ Καίσαρος έτους δευτέρου ένδ(ικτιώνος) θ',/ επί Αρμάτου βι- / κάριου Θράκης δι- / ά Χρυσσαφίου έρ- / γολάβου. Por. PLRE IIIa (*Armatus* 2) oraz z odwołaniami do dalszych prac: A. Gkoutzioukostas, *H διοίκηση Θράκης...*, s. 117; A.E. Gkoutzioukostas, X.M. Moniaros, *op. cit.*, s. 63, przyp. 200; J. Wiewiorowski, *Zakres...* (s.n. *Armatus*); idem, *Kompetencje...* (s.n. *Armatus*).

⁷⁵ Por. z analizą źródeł J. Wiewiorowski, *Zakres...*; idem, *Kompetencje...*

⁷⁶ Menander Protector, *fr.* 48 (ed. – przyp. 41). Por. na temat innych świadectw istnienia kwestury z późniejszego okresu J. Wiewiorowski, *Quae-*

Mimo niekompletnego charakteru przedstawionego szkicu wyraźnie widać, że panowanie Justyniana nie było zasadniczym przełomem w zakresie organizacji administracji cesarskiej we wschodniej części Bałkanów. W latach 535–536 próbowano dokonać zasadniczej reorganizacji zarządu dawnej diecezji Tracji: powołano cywilno-wojskowego pretora Tracji (odpowiedzialnego jedynie za okolicę *Długich murów* Konstantynopola) oraz kwestora armii z siedzibą w Mezji Sekunda, odpowiadającego też za Scytię Minor, Karię, Cyklady oraz Cypr i skupionego przede wszystkim na zapewnieniu dostaw dla dolnodunajskich jednostek armii, a może dowodzącego nimi w razie potrzeby. Następnie, po 541 r. dostrzec można w działaniach Justyniana wahania i brak konsekwencji. Z jednej strony przywrócony został, a raczej stworzony od podstaw, cywilny wikariat Tracji, obejmujący przypuszczalnie większą część dawnej diecezji (prowincje *Thracia*, *Haemimontus*, *Rhodope* i *Europa*) i odpowiedzialny być może za prowadzone tam prace budowlane; z drugiej zaś utrzymano w dotychczasowym kształcie kwesturę armii. Wprowadzone za Justyniana reformy cywilnej administracji Tracji nie miały jednak większego znaczenia dla dziejów tego obszaru.

Z punktu widzenia dziejów politycznych okres justyniański nie obfitował w tej części Bałkanów w wydarzenia o pierwszorzędym znaczeniu. Panowanie tego władcy przyniosło natomiast intensyfikację budownictwa obronnego na całych Bałkanach. Sprzyjało to być może przejściowo ożywieniu lokalnego życia ekonomicznego, a zarazem oznaczało znaczne obciążenie dla ludności miejscowej. Mogło to mieć dalekosiężne skutki, które objawić się miały jednak w pełni dopiero w kilkadziesiąt lat później, w zmienionych warunkach politycznych – nacisku ze strony Awarów oraz wzmożonego osadnictwa słowiańskiego⁷⁷. Schyłek późnorzymskiej zwierzchności nad położonymi najdalej na północ terenami naddunajskimi nastąpił bowiem dopiero na przełomie VI i VII w.⁷⁸ Świadczą o tym

stor..., s. 326–327 i zwłaszcza A.E. Gkoutziokostas, X.M. Moniaros, *op. cit.*, s. 193–207, z odwołaniami do wcześniejszych prac.

⁷⁷ Por. L.M. Whitby, *The Emperor Maurice...*, s. 138–183; W. Pohl, *Die Awaren: ein Steppenvolk im Mitteleuropa, 567–822 n. Chr.*, München 2002, s. 58–88, 128–162; S. Turlej, *Upadek...*, s. 241–246 z dalszymi odwołaniami bibliograficznymi.

⁷⁸ Por. A. Madgearu, *The Dawnfall of the Lower Danubian Late Roman Frontier*, „Revue Roumaine d’Histoire” 1997, t. XXXVI, c. 3–4, s. 315–336; M. Zahariade, *Scythia Minor...*, s. 31–36 z dalszą literaturą.

np. działania wojskowe przeciwko Awarom za panowania cesarza Maurycego pod koniec VI i na początku VII w.; obszary te były już wówczas w dużej części opuszczone przez Rzymian, a wodzowie armii rzymskiej czuli się izolowani od reszty imperium⁷⁹. Źródła numizmatyczne i sfragistyczne oraz badania archeologiczne potwierdzają, że dominacja rzymska nad północną częścią wschodnich Bałkanów ulegała erozji stopniowo w ostatnich dekadach VI w. i jej zmierzch miał nastąpić ostatecznie w pierwszych dziesięcioleciach VII w.⁸⁰

Przeprowadzona analiza wspiera, przez pryzmat dziejów administracji na szczeblu ponadprowincjonalnym bałkańskiej Tracji, wniosek o konieczności ostatecznego porzucenia podtrzymywanej nadal w części literatury tezy, że historię późnego antyku i dziejów późnego cesarstwa podsumowuje panowanie Justyniana Wielkiego⁸¹. Daleko poprawniejsza jest koncepcja, iż istotniejszy był przełom VI i VII w., także w zakresie historii ustroju państwa póź-

⁷⁹ Por. L.M. Whitby, *The Emperor Maurice...*, s. 148–149. Zjawisko wyludniania obszarów naddunajskich następowało przynajmniej już w czasach justyniańskich. Por. J. K o l e n d o, *Pustki osadnicze w Europie barbarzyńskiej według przekazów autorów antycznych*, „Przegląd Historyczny” 1987, t. LXXVIII, s. 357–374 = J. K o l e n d o, *Świat antyczny i barbarzyńcy. Teksty, zabytki, refleksja nad przeszłością*, t. I, Warszawa 1998, s. 73–84. Por. też na przykładzie prowincji Scythii Mniejszej A.G. Poulter, *The end of Scythia Minor; the archeological evidence*, [w:] *Byzantium and the Classical Tradition. University of Birmingham Thirteenth Spring Symposium of Byzantine Studies*, eds M. Mullet, R. Scott, Birmingham 1979, s. 198–204.

⁸⁰ Por. też I. J o r d a n o v, *Dobrudża (491–1092). Selon les Donners de la Numismatique et de la Sphragistique*, [w:] *Dobrudża. Études ethnoculturelles. Recueil d'articles*, Sofia 1987, s. 187–188 (od początku VII w. zmniejsza się bowiem drastycznie ilość odnalezionych tam monet bizantyńskich); I. B a r n e a, *Byzantinische Bleisigiel aus Rumänien*, „Byzantina” 1985, vol. XIII, No 1, zwłaszcza s. 297 i 311; D.M. Metcalf, *Avar and Slav invasions into Balkan peninsula (c. 575–625): The nature of the numismatic evidence*, „Journal of Roman Archaeology” 1991, t. IV, s. 140–148; A. M a d g e a r u, *The Dawnfall...* (omówienie znalezisk monet i wskazanie na ich podstawie cezur chronologicznych zmierzchu władzy rzymskiej na obszarze dolnodunajskim); C. M o r r i s s o n, V. P o p o v i ć, V. I v a n i š e v i ć ([we współpracy z] P. C u l e r r i e r, M. O e c o n o m i d o u, B. M i t r e a, I. P o p o v i ć, Y. T o u r a t s o g l o u, J. Y o u r o u k o v a), *Les trésors monétaires byzantins des Balkans et d'Asie Mineure (491–713)*, Paris 2006, s. 75–93.

⁸¹ Por. np. A. D e m a n d t, *Die Spätantike. Von Diocletian bis Justinian (284–565 n. Chr.)*, München 1989. Ten punkt widzenia rozpowszechniony jest zwłaszcza wśród badaczy zajmujących się prawem rzymskim. Por. ostatnio w piśmiennictwie polskim np. W. D a j c z a k, T. G i a r o, F. L o n g s c h a m p s d e B é r i e r, *Prawo rzymskie. U podstaw prawa prywatnego*, Warszawa 2009, s. 72–86.

norzymskiego⁸². Wówczas też można rzeczywiście mówić o schyłku późnorzymskiego czy wczesnobizantyńskiego etapu rozwoju cesarstwa wschodniorzymskiego.

JACEK WIEWIORSKI

Civil administration of the late Roman diocese of Thrace during the reign of Justinian the Great (527–565)

Text discusses the question of administration of Balkan diocese of Thrace under Justinian I (527–565). Author presents first the data concerning the territorial limits of *diocesum Thraciarum* and its administrators till the Justinianic administrative reforms in 535–536 AD, when also the posts of *praetor Iustinianus Thraciae* and *quaestor Iustinianus exercitus* were established (Nov. Iust. 26 – 535 AD; Nov. Iust. 41, 50 – 536–537 AD). He discussed next shortly the question of the possible influence of John the Cappadocian (powerful praetorian prefect of the East) and Tribonian (famous quaestor of sacred palace) on the reforms, opposing the idea of great importance of Tribonian's impact. Author focused subsequently on the duties and geographical limits of the power of praetor of Thrace and respectively the responsibilities of quaestor of the army. He gathered data for the opinion that *praetor Thraciae* was the head of military and civil administration of the important region close to the Long Walls of Constantinople. Presenting then past and present theories concerning *quaestura exercitus* – the administrative frame which associated the Lower Danube provinces of Moesia Secunda and Scythia Minor with the Cyclades, Cyprus and Aegean province of Caria – he concluded that quaestor of the army was in fact the next praetorian prefect, whose main responsibility was to maintain the delivery of *annona militaris* for the Roman army units of poor Lower Danube from wealthier Mediterranean provinces. Author argued however that in the light of different data it still cannot be ruled

---

⁸² Por. prace cytowane w przyp. 1 i 5. Rolę tej cezury dobrze uwypuklili J. Haldon, *The Byzantine World, [w:] War and Society in the Ancient and Mediterranean World. Asia, The Mediterranean, Europe, and Mesoamerica*, eds K. Raaflaub, N. Rosenstein, Cambridge Mass.–London 1999, zwłaszcza s. 252; oraz W. Brandes, *Finanzverwaltung in Krisenzeiten. Untersuchungen zur byzantinischen Administration im 6.–9. Jahrhundert*, Frankfurt am Main 2004, zwłaszcza s. 18–19.

out that the *quaestor exercitus* was in charge of military forces at least from time to time. Discussing the situation of *Thrace* after 536 AD he underlined the importance of massive building defence activity under Justinian and the impact of Justinian Plague started in 541/542 for the local living conditions. In his opinion both factors led to the reorganisation of administration in *Thrace*: the abolishment of *praetor Thraciae* and the establishment of *vicarius Thraciae*. The latter was the head of civil administration possibly in the southern provinces of old *dioecesis Thraciarum* (i.e. *Europa, Thracia, Haemimontus, Rhodope*) till the end of Justinian reign and later on, while the rule concerning *quaestor exercitus* was still in force (i.e. he was responsible for the northern provinces of *Moesia Secunda* and *Scythia Minor*, associated with *Cyprus, Cyclades Insulae* and *Caria*). Author put also the question about the probability of focusing the new vicar of *Thrace* on the building activity, as the forts and the line of defences were sufficient protection against constant barbarian incursions and invasions. The last passage concerns the possible impact of the Justinianic administrative developments and of his building program in *Thrace*. Author underlined the small importance of the former for the decay of Roman rule on Balkans. On the contrary the exhaustive building program could be one of the reasons which led to the end of Roman rule there. However the fall of Roman administration in most parts of Balkans and the transformation of local late Roman/early Byzantine administrative system into the middle Byzantine one as well begun later, on the turn of 7th century, under threat of Avars invasions and the massive Slavonic settlement. In his opinion the conclusion support the common opinion that the late antiquity ended in reality then but not with the death of Justinian the Great (November 13th, 565 AD) as it is still claimed by some authors.

